

Tannhäuser: Bieito en Schenk

door Peter Franken

Wagners opera *Tannhäuser und der Sängerkrieg auf Wartburg* beleefde zijn première op 19 oktober 1845 in Dresden. Van het werk zijn twee versies bekend, de Dresdner en de Pariser 'Fassung'. De Parijse versie dateert van 1861. Het is vandaag de dag niet ongebruikelijk om een hybride van beide versies te spelen. Zoals gebruikelijk schreef Wagner zelf het libretto. Hierin combineerde hij de legende van de minnezanger Tannhäuser met de legendarische zangwedstrijd op de Wartburg. Het werk behandelt de ontregeling van een verward in zichzelf gekeerd milieu door de komst van een ongeremde vrijbuit. In die sociale omgeving weet men niet goed om te gaan met seksualiteit en erotiek wat heeft geleid tot het verheerlijken van de geestelijke liefde. Minnezanger Tannhäuser heeft echter heel andere ervaringen, opgedaan bij de bron, de Venusgrot. Geestelijke liefde is als onvruchtbare aarde: daarin groeien geen bloemen. Liefde zonder zinnelijkheid is geen liefde.

Tannhäuser

Uit het verhaal kan worden opgemaakt dat Heinrich Tannhäuser een minnezanger is die voorheen aan het hof van de landgraaf van Thüringen heeft geleefd. Op een bepaald moment moet het keurslijf van dit hofleven teveel zijn gaan knellen en is hij vertrokken, zonder dat iemand weet waarheen. Duidelijk is dat hij erg wordt gemist, met name door Elisabeth, de nicht van de landgraaf. En door zijn collega's, die zijn weliswaar een concurrent kwijt maar kunnen daar geen voordeel uit kunnen halen omdat Elisabeth heeft besloten geen zangwedstrijden meer bij te wonen. Zodoende is de hele zaak doodgebloed.

Feesthal van de Wartburg in Eisenach foto Francis van Rossum

Bij aanvang van de opera verblijft Tannhäuser al geruime tijd bij de liefdesgodin Venus en haar dienaressen. Op het punt van erotiek en seks komt onze held niets tekort, sterker nog, hij raakt ermee overvoerd. En teveel is natuurlijk ook weer niet goed: 'all sex and no play makes Heinrich a dull boy'. Venus gaat door het lint als hij voorzichtig aangeeft weer eens de buitenlucht op te willen zoeken. Wat wil hij daar in vredesnaam, in die kille starre omgeving waarin mensen als robots permanent bezig zijn hun vermeende zielenheil te behoeden? Hij was dat alles toch niet voor niets ontvlucht, hij Heinrich, de vrije vogel? Maar het helpt niet, Tannhäuser verveelt zich niet alleen maar vreest voor zijn plaats in het hiernamaals. Venus bespot hem hierom maar kan hem niet vasthouden. Eenmaal in het vrije veld ontmoet de minnezanger zijn voormalige collega's die hem meetroten naar de Wartburg met als belangrijkste argument dat Elisabeth daar op hem wacht. Voor henzelf is hij een soort werkgelegenheidsgarantie.

Wolfram

Wolfram von Eschenbach is de zanger die Tannhäuser het meest na staat. Wolfram heeft duidelijk zijn zinnen op Elisabeth gezet, maar zij leeft met de geïdealiseerde herinnering aan Tannhäuser en heeft geen oog voor andere mannen. Door Elisabeth met zijn rivaal te confronteren en zodoende weer tot een doorsnee persoon te maken, hoopt hij zijn kansen bij haar te vergroten. Hij brengt Tannhäuser naar Elisabeth toe als die staat te zwijmelen in de Grote Zangershal ('Dich, teure Halle, grüß' ich wieder') en blijft op de achtergrond aanwezig om een oogje in het zeil te houden bij hun ontmoeting. Hoewel die twee vrijwel onmiddellijk de liefde in elkaars ogen herkennen, hoeft Wolfram zich geen zorgen te maken, Tannhäuser weet zichzelf voor de ogen van het gehele hof op spectaculaire wijze onmogelijk te maken. Maar tegen de verwachting in blijft Elisabeth hem koesteren en laat Wolfram slechts in haar nabijheid toe als 'goede vriend'. Meer dan een 'Will and Grace verhouding' zit er voor hem niet in.

Elisabeth

Deze op het oog zo kuise dame is aan het hof het boegbeeld van de geestelijke liefde, de hoofdprijs voor diegene die het beste kan voorwenden daarin oprecht te geloven. Wolfram en Walther von der Vogelweide doen hun best hun aanspraken zo goed mogelijk te verwoorden tijdens de zangwedstrijd. Maar zij heeft eigenlijk alleen maar oog voor haar geliefde Heinrich. Ze hoeft hem alleen nog maar even die wedstrijd te laten winnen en hij is van haar. Als hij nu maar niets doms doet...

Het is duidelijk dat Elisabeth onder haar verplicht stijve uiterlijk geen onvruchtbare aarde is. Zij wil wel degelijk bloemen laten bloeien: 'all song and no sex makes Elisabeth a dull girl'.

Maar er openlijk voor uitkomen kost haar moeite, eigenlijk is ze gewoon een beetje verlegen, meer niet. Geïnspireerd door zijn verblijf bij Venus en uitgedaagd door Wolfram en Walther laat Tannhäuser zich helemaal gaan. Alles en iedereen valt over hem heen, zijn leven loopt gevaar. En het is Elisabeth die hem redt. Het is onnodig hierover te spreken in gewichtige termen als opoffering en Erlösung, ze houdt gewoon van hem en laat hem niet vallen.

De pelgrims

Het pelgrimskoor is een van de bekendste melodieën van de opera. Deze lieden spelen op de achtergrond een belangrijke rol. Ze passeren de Wartburg ten tijde van Heinrichs deconfiture en hij wordt geprest om met hen mee te gaan naar Rome om vergiffenis te vragen voor zijn zonden. En die zijn groot naar kerkelijke maatstaven gemeten: hij is zich te buiten gegaan aan buitenechtelijk geslachtsverkeer en gaat daar prat op. Dat staat gelijk aan het negeren van een maatschappelijke code en zijn aanwezigheid wordt dan ook ervaren als bedreigend voor de samenleving. In sociaal opzicht is hij een spookrijder, iemand die de regels aan zijn laars lapt en daarmee anderen in gevaar brengt. Als de pelgrims terugkeren blijkt Tannhäuser er niet bij te zijn tot wanhoop van Elisabeth. Zijn ontbreken in de groep duidt erop dat hij geen absolutie heeft gekregen van de paus. En dat betekent dat hij een outcast aan het hof zal blijven. Dat laatste is voor Elisabeth de genadeklap, ze kan het niet meer aan en sterft.

Venus

Tannhäuser verschijnt en doet de verbijsterde Wolfram verhaal van zijn mislukte pelgrimstocht. Hij wil terug naar Venus aangezien het leven in deze vorm hem niets meer te bieden heeft en het weinig zin heeft nog op een hemels hiernamaals te hopen. Venus krijgt hier lucht van en ziet haar gelijk bevestigd. Ze had het hem nog zo gezegd. Wat moet een man nu met Maria als hij bij Venus kan zijn, forever? Ze zingt hem verleidelijk toe: 'Willkommen ungetreuer Mann'. Op het nippertje weet Wolfram hem nog voor de kerkelijke versie van het bestaan te behouden. Hij wijst hem op Elisabeth die in de hemel bidt voor zijn zielenheil. Daar kan Venus uiteindelijk niet tegenop. Haar Dionysische wereld legt het af tegen de Apollinische van het middeleeuwse christendom.

Tannhäuser door Erica Nussbaum

Bieito's encensering voor Opera Vlaanderen

Op zaterdag 19 september beleefde de *Tannhäuser* productie van Calixto Bieito zijn première in de opera van Gent. In tegenstelling tot wat velen verwacht zullen hebben is Bieito's lezing van de opera tamelijk 'kuis' maar de spanning is er niet minder om. Hij beperkt zich tot de personages en situaties die in het libretto staan, er worden geen zaken met de haren bijgeslept. Dit keer geen hakenkruizen, gaskamers, bordelen, noem maar op. Het is regietheater zoals het genre wellicht oorspronkelijk bedoeld was, denk aan Wieland Wagner.

Bieito's benadering van het werk concentreert zich op de tegenstelling tussen chaos en orde, tussen natuurkrachten en opgelegde beschavingsnormen. Een tikje provocerend wordt dit in het programmaboek weergegeven door middel van twee afbeeldingen: Courbets befaamde 'L'origine du

monde' tegenover het interieur van de zangershal in de Wartburg. Wat naaktheid betreft blijft het daar verder bij. De opera gaat over neuroses, niet over seks, aldus Bieito toen ik hem na afloop van de voorstelling herinnerde aan zijn *Entführung aus dem Serail* in Berlijn, een werk dat hij situeerde in een bordeel met een veelheid aan naakte mensen. Geslachtsdrift is aangeboren, het mechanisme waarmee de soort zichzelf in stand houdt. Dat onderdrukken leidt tot opgekropte emoties. Bieito laat dit heel duidelijk zien bij Elisabeth die zich volstrekt niet meer thuis voelt in de steriele omgeving van de Wartburg sinds ze verliefd is geworden op Heinrich. Maar gaandeweg leggen ook de overige personages hun masker af. Iemand als Walther mag dan wel zingen over kuise liefde, in werkelijkheid is hij een levende versie van de afbeelding van Freud getiteld 'Whats's on a mans mind'. Om dat zichtbaar te maken leunen Bieito en zijn dramaturge Bettina Auer soms wel wat zwaar op overacteren als middel, maar zij bereiken er in elk geval hun doel mee.

Venus (Ausrine Stundyte) als bosmens

Eerste akte

De eerste akte laat een bos zien waarin Venus verblijft. Zij is een natuurmens die zich laat strelen door het struweel. Behalve met bomen en struiken is ze nadrukkelijk ook met zichzelf bezig wat een zekere erotische spanning oproept. De muziek duurt echter te lang om dit vast te houden. Venus loopt wat heen en weer tussen de bomen en pas bij het verschijnen van Tannhäuser komt de akte echt tot leven. Wat volgt is een zeer realistisch vormgegeven episode waarin de man een langdurige relatie probeert te verbreken en de vrouw met alle mogelijke middelen dat tracht te verhinderen. Het gaat er zeer lijfelijk aan toe, Venus klemt Heinrichs nek zelfs hardhandig tussen haar benen à la Famke Janssen in de film *Golden Eye*. En ondertussen uitstekend zingen alsof er niets aan de hand is, zonder meer indrukwekkend.

Buiten horen we een jonge herder, niet helemaal zuiver gezongen door een meisje uit het kinderkoor. Haar acteren was echter volstrekt naturel en zonder een spoor van gêne wat de keuze voor een kind in deze rol toch wel weer wist te rechtvaardigen. De groep zangers dolt wat met de teruggekeerde Heinrich, net iets te hardhandig om te kunnen maskeren dat er sprake is van oud zeer. De spanning is voelbaar en zal verder oplopen tot einde tweede akte alles tot uitbarsting komt en Heinrich door zijn neurotische vakkbroeders bijna om zeep wordt geholpen.

Tweede akte

Het decor in de tweede akte is wit en steriel. Een hal geschraagd door witte vierkante zuilen in de stijl van het Parijse Trocadéro. Elisabeth wordt getoond als een jonge vrouw met langdurig opgekropte emoties.

Sinds ze heeft gehoord van Tannhäusers terugkeer gieren de hormonen door haar lijf en het kost hem weinig moeite om haar weer voor zich te winnen. Boos omdat hij zo lang weg was, door het dolle heen nu hij weer terug is, dat is Bieito's Elisabeth.

Tijdens de intocht van de gasten loopt Tannhäuser nog in zijn bosplunje rond, al ligt er wel een setje nette kleren voor hem klaar. Hij kleedt zich om op het toneel waarbij Elisabeth elke beweging in onverholven verrukking gadeslaat. Later rolt ze zijn broek op, klemt deze tegen haar borst en ruikt eraan. Alsof dat nog niet duidelijk genoeg is, trekt ze die broek later ook nog eens over haar jurk aan.

Elisabeth (Annette Dasch) als lustobject

De zangwedstrijd mag dan wel een wedstrijd tussen zangers zijn, de winnaar staat al lang vast. Tot het Heinrich allemaal teveel wordt en hij zich volledig laat gaan. Slechts de interventie van Elisabeth kan hem redden en geheel volgens het libretto wordt hij naar Rome gestuurd. Bieito ziet er van af het verhaal een andere wending te geven maar impliciet wordt duidelijk gemaakt dat het meer weg heeft van een wereldreis om afstand te nemen van het benauwde thuisfront dan van een pelgrimage. Nu Elisabeth zich zo duidelijk een vrouw van vlees en bloed heeft getoond wekt ze de begeerte van de andere zangers op. Men begint aan haar te plukken en te trekken, de hoofse liefde moet wijken voor het echte leven.

Derde akte

Het decor van de derde akte is een combinatie van dat in de eerste twee: struweel tussen de witte zuilen. Elisabeth die nu ten tweede male is verlaten heeft elke lust tot leven verloren. Ze maakt een verloederde indruk en stopt aarde in haar mond. Wolfram, die bij haar is, probeert haar tot tweemaal toe te wurgen, nadrukkelijk op haar eigen verzoek. Sterven aan een gebroken hart gaat langzaam, te langzaam. Haar Heinrich is niet teruggekeerd, het leven heeft alle zin verloren.

Als de arme zanger dan toch onverwacht verschijnt doet hij plichtmatig zijn verhaal aan Wolfram maar wil liefst zo snel mogelijk terug naar Venus. Doordat Heinrichs boetedoening en de 'hemelvaart' van Elisabeth hier niet prominent gebracht worden, mist het slot van de opera wat aan consistentie. Een beetje een onduidelijk einde derhalve, waarin overigens muzikaal flink wordt uitgekapt.

Uitvoering

Burkhard Fritz, een jaar geleden in Amsterdam te horen als Waldemar in *Gurre Lieder*, excelleerde in de titelrol. Ik vreesde dat hij het einde niet ongeschonden zou halen, zozeer gaf hij zich volledig. Maar tijdens zijn 'Rom Erzählung' klonk hij nog even fris als in zijn echtscheidingsduet met Venus. Een schitterend optreden.

Annette Dasch klonk bij aanvang van 'Dich teure Halle' opvallend schril maar warmde snel op en groeide uit tot een fenomenale Elisabeth. Haar acteerwerk is buitengewoon sterk, met name wat ze met haar ogen weet uit te drukken, een genot om naar te luisteren en te kijken.

Haar rivale Venus werd uitstekend vertolkt door Ausrine Stundyte, eerder bij Opera Vlaanderen te gast als Katharina in Sjostakovitsj's *Lady Macbeth*, eveneens geregisseerd door Bieito. Daniel Schmutzhard, in het echte leven de echtgenoot van Dasch, gaf gestalte aan Wolfram en deed dat met veel verve. Dat hij zijn eigen vrouw moest wurgen leek hem niet te deren, het was immers maar toneel? Hij was mij volledig onbekend maar ik moet stellen dat het een zeer aangename kennismaking was. Mooie bariton, onthouden.

De overige rollen waren adequaat bezet met als uitschieter de Landgraf Hermann van Ante Jerkunica. Het koor van Opera Vlaanderen klonk zoals eigenlijk altijd, uitnemend. Het is ook een werk waarin men zich eens echt kan uitleven. Het orkest van Opera Vlaanderen kweet zich voortreffelijk van zijn taak, geleid door dirigent Dmitri Jurowski.

Schenk's encenering voor de Metropolitan Opera

Op 31 oktober werd *Tannhäuser* live uitgezonden vanuit de Met. Het contrast met Vlaanderen had niet groter kunnen zijn. De Met heeft nog steeds de productie uit 1977 van Otto Schenk die, zoals bekend, van elk werk een museumstuk maakt. Het letterlijk volgen van alle oorspronkelijke regieaanwijzingen in een libretto heeft natuurlijk zijn verdienste en is op zijn tijd ook wel aardig. Maar zeker bij Wagner, het werkgebied waar regietheater zo ongeveer zijn oorsprong heeft, oogt het wel onwennig. Al die middeleeuwse kleding, heel mooi maar tijdens de 'Einzug der Gäste' begon de 'Klamottenparade' toch een beetje op mijn zenuwen te werken.

Over Schenk's *Meistersinger* was ik beter te spreken, juist omdat door zijn aanpak de opera volledig wordt gedepolitiseerd. Dat heeft het werk nog steeds hard nodig vandaar dat een kostuumdrama oude stijl daar een zekere meerwaarde heeft. Bij *Tannhäuser* echter duidt het op een krampachtige poging de tijd stil te zetten. In vrijwel alle opzichten beviel Bieito's versie van het werk mij meer.

De uitvoering uit de Met was overigens van grote klasse met kanonnen als Westbroek, Botha, Groissböck en Mattei. Er werd door alle protagonisten braaf geacteerd, zelfs door Botha. Het meest overtuigend op dit punt was Eva-Maria Westbroek die aanvang tweede akte heel mooi een onzeker verliefd meisje wist neer te zetten en de toenemende vertwijfeling tijdens de zangwedstrijd goed wist weer te geven. Eigenlijk zijn de meeste Wagner-zangers tegenwoordig overqualified op het punt van acteerervaring waar het de bescheiden eisen van Schenk betreft.

In 'Dich teure Halle' beluisterde ik wat veel vibrato, later werd dat minder. Eenmaal opgewarmd zette Eva een sublieme Elisabeth neer. Tegenspeler Johan Botha liet zich ook niet onbetuigd, geweldig bij stem van begin tot einde liet hij mij zijn gebrek aan mobiliteit geheel vergeten.

Günther Groissböck, in Amsterdam bekend van zijn Heinrich in *Lohengrin*, vertolkte Landgraf Hermann. Altijd een genoegen deze man aan het werk te zien en te horen zingen. Het gerucht gaat (door hemzelf in de wereld gebracht overigens) dat hij volgend seizoen weer in Amsterdam komt optreden, in een Wagner opera. Wolfram was in handen van Peter Mattei, een krachtige bariton die geknipt is voor de rol van Heinrichs concurrent in de liefde, toch altijd iemand die een beetje in de schaduw blijft staan. Het ontbreken van Walther maakte zijn aandeel in de zangwedstrijd en daarop volgend gekrakeel extra prominent.

De Venus van Michelle Deyoung was bedrijfszeker, alle noten waren er, maar niet zo erg boeiend en nauwelijks verstaanbaar. Haar scène met Heinrich duurt betrekkelijk lang en gaf weinig acteerwerk te zien wat haar natuurlijk ook niet hielp.

Uiteraard een heus ballet in de Venusgrot, maar hoewel fraai om te zien na verloop van tijd wat eentonig. Het bleef allemaal steken in een vrij beperkt aantal bewegingen. De lengte helpt ook niet, Wagner laat het orkest te lang spelen om in een ballet de spanning vast te kunnen houden.

[In dat opzicht is de versie uit 1995 van David Alden voor de Bayerische Staatsoper beter gelukt. Hij maakt van het ballet een tableau vivant met minimale bewegingen die het geheel een lome geilheid geven. Het is waarschijnlijk bedoeld als parafraze op 'De tuin der lusten'.]

James Levine gaf in de Met leiding aan het geheel, en met verve. Al met al een heel mooie avond. 🎵